

Mertová, Petra

Archivnictví

In: Mertová, Petra. *Mezioborová praktická studia*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 92-109

ISBN 978-80-210-6986-2; ISBN 978-80-210-6989-3 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131178>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

4. ARCHIVNICTVÍ

Kulturní sektor se zabývá hmotnými i nehmotnými doklady lidské kultury. Zvláštní druhy hmotných dokladů jsou uchovávány v archivech, které jsou spravovány nebo metodicky řízeny Ministerstvem vnitra České republiky. Práce badatele v archivu je jednou z častých činností etnografa, ať již působícího v muzejní instituci, na univerzitním pracovišti, v neziskovém sektoru či v jiné další oblasti. Pro etnologa je práce v archivu doplňujícím studiem problematiky. Zvláště pokud se jedná o kompletní průzkum problematiky z pohledu dějinného vývoje. Práce v archivu má své zákonitosti vyplývající jednak z archivního zákona a jednak z vlastních požadavků vědy (např. citace, přepis pramene apod.).

Činnost archivu je usměrňována zákonem č. 499/2004 o archivnictví a spisové službě. Tento zákon upravuje výběr, evidenci a kategorizaci archiválií; ochranu archiválií; práva a povinnosti vlastníků archiválií; práva a povinnosti držitelů a správců archiválií; využívání archiválií; zpracování osobních údajů pro účely archivnictví; soustavu archivů; práva a povinnosti zřizovatelů archivů; spisovou službu; působnost Ministerstva vnitra a dalších správních úřadů na úseku archivnictví a výkonu spisové služby a správní delikty.

Podle zákona mají povinnost uchovávat dokumenty a umožnit pracovníkům archivu výběr archiválií při skartačním řízení (paragraf 3 zákona č. 499/2004) organizační složky státu, statni příspěvkové organizace, statni podniky, uzemni samosprávné celky, organizační složky a právnické osoby založené nebo zřízené územními samosprávnými celky, pokud vykonávají veřejnou správu nebo zaměstnávají více než 25 zaměstnanců, školy a vysoké školy, právnické osoby zřízené zákonem, zdravotnická zařízení. Dále také podnikatelé zapsaní v obchodním rejstříku, politické strany, politická hnutí, občanská sdružení, odborové organizace, organizace zaměstnavatelů, církve a náboženské společnosti, profesní komory, členové profesních komor jen v případech, pokud dokumenty vzniklé z jejich činnosti jsou veřejnými listinami, nadace a nadační fondy, obecně prospěšné společnosti, likvidátoři v případě dokumentů původce, který je v likvidaci, a správci konkursní podstaty v případě dokumentů původce, na kterého byl prohlášen konkurs.

Kritéria pro dělení archiválií stanoví archivní zákon:

- 1/ doba vzniku – před rokem 1850 vždy, a po průmyslových, technických a jiných výrobcích, do r. 1900 hospodářské materiály
- 2/ obsah
- 3/ původ – původce (k významu funkci a působení původce)
- 4/ vnější znaky – výtvarná hodnota, písmo, psací látka

Kritériem výběru archiválie je trvalá hodnota dokumentu vzhledem k a) době vzniku, b) obsahu, c) původu, d) vnějším znakům. Podle doby vzniku budou příslušným archivem za archiválie vždy vybrány a) dokumenty vzniklé do roku 1850, b) dokumenty z oborů průmyslové a zemědělské výroby, úvěrové soustavy a pojišťovnictví, finančního a důlního podnikání včetně patentů na významné vynálezy vzniklé do roku 1900, c) fotografické, filmové a zvukové záznamy vzniklé do roku 1920.

Výběr archiválií z dokumentů původců provádí příslušný archiv ve skartačním řízení nebo mimo skartační řízení. Skartační směrnice si určuje každá instituce sama.

Archiválie tedy vzniká ze systematické činnosti nějakého původce (instituce, rodiny, osoby). Nebo se jedná o záznam, který byl určen za archiválii vzhledem k době, hodnotě, nebo byl vybrán ve veřejném zájmu k uchování. Na základě zákona č. 499/2004 Sb. archiválie vzniká v kanceláři – spisy, písemnosti zůstávají po určitou dobu pro její činnost, pak se přesouvají do spisovny (registratury) kde leží 5–30 let, skartační řízení vybírá věci do skupiny A a B. Ve skupině A tvoří archiválie 5–20% původního rozsahu registratury, zaevidované se předají do archivu k trvalému uložení. Věci ve skupině B jsou určeny k fyzické likvidaci do papíren. Archiválie se ukládají ve veřejných a soukromých archivech, jimž byla pro jejich činnost udělena Ministerstvem vnitra akreditace. K nahlížení v archivech jsou přístupné archiválie starší třiceti let, pokud není zveřejnění údajů chráněno zvláštními právními předpisy. Ke studiu se předkládají i archiválie vzniklé před 1. lednem 1990 z činnosti bývalé státní bezpečnosti, společenských organizací a politických stran sdružených v Národní frontě a archiválie, které byly jako dokumenty před převzetím do evidence archiválií veřejně přístupné.

Síť archivů – archivní správa Ministerstva vnitra

- 1/ Národní archiv v Praze (Státní ústřední archiv – centrální instituce)
- 2/ Státní oblastní archiv (Moravský zemský archiv v Brně a Zemský archiv v Opavě atd.)
- 3/ Okresní archiv
- 4/ Městský archiv – města Praha, Brno, Ostrava, atd.
- 5/ Archivy zvláštního významu (PH hrad, ministerstva, podniky)

Některé archivy mohou být vedeny v rámci jiných zřizovatelů – archivy v muzeích, archivy podniků, archivy škol, archivy v nemocnicích, soukromé archivy.

Uspořádání archivu – podle abecedního pořádku (v malých archivech) a podle osobních hledisek, pertinenční – podle věcných, místních a osobních hledisek (při větším množství je nepřehledné)

Evidence archiválií

primární – základní (z průvodce), předávací seznam, přírůstková kniha, evidenční karta Národního kulturního dědictví, lokační přehled, evidenční karta.

Podle hledisek diplomatiky jsou archiválie členěny na listiny (středověk, právní listiny), knihy, spisy (složky o určitých záležitostech), účty (finanční a hospodářské) a ostatní (fotomateriál a mapy)

Slovníček vybraných pojmů

Dekret – písemnost, jíž byla jménem panovníka, ale bez jeho osobní účasti, tj. kancelářů či jiným představeným, příkazována určitá věc. Objevuje se i v řadě specializovaných druhů písemností (dvorský, prezidentský).

Edice – diplomatický materiál je badatelům zpřístupňován v několika typech publikací – edice v plném znění s kompletním diplomatickým materiálem, který upozorňuje na charakter a genezi písemností. Většina edic je dělána bez tohoto aspektu. Regestář – podává znění pouze ve výtahu.

Katastr – soupis půdy podrobené dani, vznikající jako podklad pro její vybrání. Též soupis osob, věcí či práv v určitém konkrétním kontextu.

Knihy pozemkové (gruntovní) – obsahují zápisy, týkající se majetkových otázek v poddanských záležitostech. Byly vedeny patrimoniální kanceláři.

Matrika – úřední kniha, do níž byla za určitým účelem zapisována jména osob, splňujících požadavky evidence příslušné instituce. Ještě ve středověku to byly např. matriky členů jednotlivých univerzit nebo skupiny novoměšťanů. Od 16. století pak matriky snoubenců a jejich svědků, které Tridentský koncil přikázal vést katolickým farářům a kde bývaly i další záznamy vedené případně i samostatně (matriky narozených a úmrtí). Vedle toho byly později zřízeny ještě matriky vojenské, židovské a od 16. století pochopitelně i matriky protestantské.

Patent (mandát) – písemnost s obsahem pomíjivé platnosti, které bylo užíváno od pozdního středověku především ve správních záležitostech a která byla ověřována na rubu či pod textem přitíštěnou pečetí, jež ji v protikladu k listům uzavřeným neuzavírala. Mandáty mají často příjemce odlišného od toho, v jehož prospěch znějí.

Rejstřík – vedle běžného významu znamená abecedně dle jmen či věcí uspořádanou evidenční pomůcku určité kanceláře.

Reskript – rozhodnutí či příkaz panovníkův stylizovaný v subjektivní formě a jím vlastnoručně podepisovaný

Urbář (salbuch) – zpravidla v knižní formě sestavený systematický soupis důchodů nebo platů odváděných z venkovského hospodářství vrchnosti. Dělí se podle zevrubnosti i způsobu vedení.

4.1. ARCHIVNÍ POMŮCKY

Pro badatele slouží tzv. archivní pomůcky, které mu umožní se lépe zorientovat v obsahu celého archivu a správně si vybrat vhodný fond ke studiu. Archivní pomůcky mohou být různé a každá má svoji speciální podobu a obsahovou strukturu.²²

Archivní pomůcka se vytváří při archivním zpracování a slouží pro evidenci a orientaci o obsahu a časovém rozsahu archivního souboru nebo jeho částí. Vytváří se a zpřístupňuje se badatelům v listinné i v digitální podobě. Archiv nebo kulturně vědecké instituce, která popisované archiválie vede v základní, druhotné nebo ústřední evidenci Národního archivního dědictví, vždy uchovává příslušnou archivní pomůcku v listinné podobě.

Pro badatele je velmi důležitým údajem informace o tom, zda jsou archiválie zpracovány či nikoliv. U jednotlivých archivních fondů a sbírek se proto vyžaduje metráž v podobě nezpracovaného, zpracovaného, a tedy inventarizovaného. Zpracované archiválie jsou opatřeny alespoň prozatímním inventárním seznamem a již inventarizované archiválie jsou vybaveny dílčím inventářem, inventářem, sdruženým a skupinovým inventářem, katalogem, rejstříkem, tematickým katalogem, soupisem dokumentů a tematickým rejstříkem.

Archivní pomůcky jsou:

Základní: prozatímní inventární seznam, dílčí inventář, inventář, sdružený a skupinový inventář a katalog

Speciální: rejstřík, tematický katalog, soupis dokumentů a tematický rejstřík

Referenční: soupis fondů, popis fondu, průvodce a edice

Prozatímní inventární seznam – základní seznam všech inventárních jednotek archivního souboru nebo jeho částí v pořadí vycházejícím z původního uspořádání inventarizovaných písemností nebo v pořadí vytvořeném na základě jiných vnitřních vazeb mezi inventárními jednotkami uvnitř archivního souboru s uvedením evidenčních jednotek, pořízený pro evidenci archivního materiálu a k orientaci v jeho obsahu. Má titulní list a tiráž.

Dílčí inventář – archivní pomůcka k části archivního souboru, která má stejné náležitosti jako inventář. Pořizuje se k uspořádané uzavřené části archivního souboru. Inventární čísla jednotlivých dílčích inventářů na sebe musejí navazovat.

²² Viz <http://www.mvcr.cz/clanek/archivni-pomucky.aspx>, přístup dne 10. 4. 2014.

Inventář – základní seznam všech inventárních jednotek uzavřeného archivního souboru v pořadí vycházejícím z původního uspořádání inventarizovaných písemností nebo v pořadí vytvořeném na základě jiných vnitřních vazeb mezi inventárními jednotkami uvnitř archivního souboru s uvedením evidenčních jednotek. Pořizuje se pro evidenci archiválií a jejich uložení a k orientaci o obsahu, časovém rozmezí a množství archiválií. Obsahuje titulní list, úvod se seznamem použitých pramenů a literatury, inventární seznam, rejstříky (pokud jsou účelné) a tiráž. Součástí je i obsah a přílohy k úvodu (registraturní plány, schéma archivní struktury fondu nebo sbírky, konkordanční tabulky starých a nových signatur, seznamy používaných zkratk, převody starších a cizojazyčných místních názvů na současné tvary atd.). Inventář – k jednomu původci, podrobné informace o archiválii + údaje pro nalezení, má odborný úvod a přesný popis

Sdružený a skupinový inventář – dříve vyhotovovaná archivní pomůcka k více archivním souborům, jejichž původci měli totožné, příbuzné či podobné kompetence působení nebo společné místo činnosti. Obsahuje společný titulní list, společný úvod, případně dílčí úvody k jednotlivým inventárním seznamům, inventární seznamy fondů, případně rejstříky a společnou tiráž. Tento typ pomůcek se nadále nebude vyhotovovat.

Katalog – archivní pomůcka k archivnímu souboru či jeho částem, poskytující informace o obsahu a formě archiválií. Má titulní list, obsah, úvod, seznam použité literatury, katalogové záznamy, rejstříky a tiráž rozšířenou o počet katalogových záznamů. Katalog – podrobnější informace, jednotlivé položky rozepsány podrobně, všechny archiválie z různých fondů

Rejstřík – abecedně uspořádaný jmenný (osobní, geografický nebo názvový) a věcný ukazatel, sloužící k podrobné orientaci po obsahu archivního souboru nebo jeho částí. Musí mít titulní list, úvod, obsah, seznam použité literatury, rejstříkové záznamy a tiráž. Jako samostatná archivní pomůcka je odlišný od rejstříků k archivním pomůckám nebo jejich částem. Archivní rejstřík – vychází z před daného schématu Rejstřík abecední – podle jmen nebo signatury (pro jednotlivý fond)

Tematický katalog – soupis jednotlivých archiválií, tvořený katalogizačními záznamy k vymezenému tématu z jednoho nebo více archivních souborů s přesnými údaji o jejich uložení. Tematický katalog má všechny náležitosti katalogu. Tematický katalog – z více fondů a více archivů rozepsané položky

Soupis dokumentů – soupis jednotlivých archiválií, tvořený obsahovými záznamy k vymezenému tématu z jednoho nebo více archivních souborů s přesnými údaji o jejich uložení.

Tematický rejstřík – abecedně uspořádaný jmenný (osobní, geografický nebo názvový) a věcný ukazatel, vypracovaný k vymezenému tématu z jednoho nebo více archivních souborů s údaji o jejich uložení. Tematický rejstřík má všechny náležitosti rejstříku.

Soupis fondů (sbírek) – soupis archivních souborů z jednoho nebo více archivů s údaji o jejich uložení.

Popis fondu (sbírky) – písemná informace o obsahu, původci, časovém a kvantitativním rozsahu, stavu dochování, zpracování a možnostech využití archivního souboru.

Průvodce – soubor popisů fondů (sbírek) archivu (případně jeho oddělení). Obsahuje úvod se stručnou charakteristikou oblasti, v níž archiv působí, informaci o vývoji a organizaci archivu, popisy archivních souborů, informace o knihovně a pomocný aparát (seznam zkratk, osobní, zeměpisný a věcný rejstřík, soupis použité literatury), případně obrazovou přílohu.

Edice – textová či obrazová reprodukce dokumentu podle stanovených pravidel. Za archivní pomůcku je považována pouze v případě, že jsou v ní publikovány výhradně archiválie uložené v archivu, který ji pořídil. Edice – nejvyšší stupeň archivní pomůcky, doslovný přepis. Může do jisté míry nahrazovat pramen. Pak je citován jako literatura.

Elektronické zdroje archivních dokumentů přístupné na internetu – výběr

Základní orientace v archivních fondech České republiky: <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>

Matriky náboženských společenství: <http://actapublica.eu/>

Acta Publica slouží jako platforma, která překračuje hranice jednotlivých zemí i jednotlivé archivy, a to k zveřejnění matrik z Rakouska a České republiky. Projekt chce přispět k intenzivní přeshraniční spolupráci mezi archivy obou zemí a také k vytvoření základny pro moderní přístup k historickým pramenům tohoto prostoru. Finanční bázi pro Acta Publica poskytly obě zúčastněné instituce a program Evropské unie „European Territorial Cooperation – Austria-Czech Republic 2007–2013“.

Stabilní katastr – Indikační skici: <http://www.mza.cz/indikacniskici/>

Listiny Střední Evropy: <http://www.monasterium.net/>

Veduty v českých a moravských archivech vzniklé do roku 1850: <http://veduty.bach.cz/veduty/>

Kroniky v Zemském archivu v Opavě: <http://vademecum.archives.cz/vademecum/searchlink?fcAr=217000010-0&fcAr=217000010-1&fcDb=10041>

Evropská digitální knihovna rukopisů: <http://www.manuscriptorium.com/index.php?q=cs>

Archiv v Zámrsku: naskenované dokumenty ve formátu PDF: viz <http://vychodoceskearchivy.cz/zamrsk/archivni-pomucky-v-pdf/archivni-pomucky-v-pdf-razeno-tematicky/>
Obsahuje položky: Církevní instituce, Četnictvo, Justice, Německá (protektorátní) správa, Podnikové fondy, Politické strany, Revoluční odborové hnutí, Rodinné archivy, Sbírky, Státní správa období 1948–1990, Státní statky, Věda a výzkum, Velkostatky.

Virtuální mapová knihovna (Virtual Map Library): <http://www.chartae-antiquae.cz/?-name=&view=49.99714673955337,14.353637695312498,8&year=1200,2000&scale=100,1000000>

SBÍRKA MATRIK VÝCHODOČESKÉHO KRAJE: <https://familysearch.org/search/image/index#uri=https://familysearch.org/records/collection/1804263/waypoints>

4.2. BADATEL V ARCHIVU

Každý badatel v archivu musí respektovat badatelský řád a vyplnit tzv. badatelský list, na jeho základě mu mohou archiváři listiny vyhledat a předložit. Archivy neposkytují k nahlížení dokumenty, které jsou ještě nezpracovány nebo které obsahují citlivé osobní údaje případně jsou mladší než 50 let. O námitkách žadatele, jemuž bylo odepřeno nahlížení do archiválií, rozhodne na základě jeho podání, příslušný správní úřad na úseku archivnictví a spisové služby. Před zahájením studia v badatelně archivu je třeba vyplnit badatelský list a prokázat pracovníkovi pověřenému dozorem v badatelně svou totožnost občanským průkazem, cestovním pasem, nebo jiným osobním dokladem.

Dosud jsou archiválie předkládány k nahlížení bez poplatků, správní úkony jsou zpoplatňovány podle zákona o správních poplatcích. Služby poskytované veřejnými archivy (xerokopie, fotografování vlastním fotoaparátem, scenování, vypracování ověřené kopie, vypracování rešerše apod.) jsou účtovány podle Ceníku služeb, který je přílohou č. 4 k vyhlášce č. 645/2004 Sb.

Vzor

Vzorový badatelský list – dle vyhlášky č. 645/2004 Sb.

Název archivu

Rok, čj.

Poř. č.

BADATELSKÝ LIST

Jméno, popřípadě jména a příjmení rodné příjmení

Den, měsíc, rok a místo narození (nepovinné)

Místo trvalého pobytu telefon

(nepovinné)

Adresa pro doručení telefon

(nepovinné)

Státní občanství

Občanský průkaz, cestovní pas (jiný osobní doklad) č.

Přesné označení tématu studia s časovým vymezením:

.....

.....

Účel nahlížení:*)

Úřední (služební)

soukromý

Zaměření nahlížení:

- vědecké (studie, monografie, studentská, diplomová či disertační práce apod.)
- vědecké edice dokumentů
- genealogické účely
- soukromé zájmové vzdělávání
- publicistické účely
- výstavní účely
- pro potřeby úřadů
- kronikářské

*) *Hodící se označte křížkem v poli čtverce.*

V případě úředního (služebního) účelu nahlížení:

Název a sídlo právnické osoby, pro kterou badatel téma zpracovává

.....

Prohlašuji, že jsem si v souladu s příslušnou právní úpravou plně vědom své osobní odpovědnosti za nakládání s informacemi, jež jsem získal nahlížením do archiválií.

Prohlašuji, že jsem se seznámil s ustanoveními badatelského řádu a beru na vědomí, že při porušení základních povinností mi může být další nahlížení do archiválií odepřeno, případně udělení souhlas odvolán.

V dne Čitelný podpis

Údaje přezkoumal dne

Podpis odpovědného zaměstnance pověřeného dozorem v badatelně:

Nahlížení povoleno dne

Vzor

Žádost o souhlas s použitím vlastního reprodukčního zařízení dle vyhlášky č. 645/200 Sb.

Jméno a příjmení:

Fond, sbírka, karton, signatura, inventární číslo, folio:

Předpokládaný počet snímků:

Žádám o použití vlastního reprodukčního zařízení (druh:))

Prohlašuji, že mnou pořízené reprodukce s pomocí vlastního reprodukčního zařízení budu využívat pouze pro svou vlastní studijní potřebu a nebudu je publikovat. Současně prohlašuji, že v případě zájmu o publikování mnou pořízených reprodukcí jsem povinen archivu zaplatit reprodukční poplatek podle Ceníku služeb poskytovaných archi-

vem, popř. požádat archiv o jeho prominutí. Současně jsem si vědom nezbytnosti vyrovnání případných autorských práv a práv souvisejících.

Datum:

Podpis badatele:

Schválil:

Kontrolní otázky:

Co je archiválie?

Jaká kritéria je možné použít při dělení archiválií?

Co je skartace?

Jaké pomůcky může badatel využít v archivu?

Úkol pro posluchače:

V domácím studiu se seznámí s formou písma zvaného kurent a na následující hodině přečte učitelem zadaný text.

5. PAMÁTKOVÁ PÉČE

Památková péče má ochránit kulturní dědictví a zachránit ho pro další generace. U nás památková péče vzniká v 19. století – konzervátoři, muzejníci, archeologové. Zákon č. 20/1987 Sb. Určuje, na které věci se vztahuje, kdo se o tyto věci má starat (památková péče, archivy), stanovuje kritéria výběru věcí a postup pro zařazení do seznamů kulturních památek. Dále vymezuje jejich kategorizaci na památky movité a nemovité, jednotlivosti nebo soubory. Stanoví, kdo smí podávat návrhy na vyhlášení Kulturních památek. Dále zákon ošetřuje archeologický výzkum – kdo jej smí provádět.

Památky jsou vyhlášovány zákonem a evidovány na Ústředním seznamu kulturních památek České republiky, který vede ústřední pracoviště Národního památkového ústavu.

Principem památkové péče je preventivní péče, tedy průběžná údržba památek. Dále je realizována rekonstrukční činnost, renovace. Součástí preventivní péče je vypracování dobrého územního plánu, který přízná místo pro památkové objekty. Dále se provádí průzkum, dokumentace a objektivní posuzování hodnot památky jakožto podklad pro kvalitní a osvědčené rozhodování o způsobu péče o památku a prezentaci. Při obnově památky je dbáno na to, aby výsledek vedl k uchování jejich hodnot a živých funkcí, jakožto záruk její trvalé existence. Památková péče se snaží o poznání starých technologií, kterými byly památky stavěny a zdobeny, o historické postupy a tradiční materiály. Technologie jsou následně využívány při obnovách památek. Památková péče chrání nejen objekty, ale také krajinu, prostředí a urbanistický či krajinný kontext. V urbanistickém pojetí jde o ochranu historického půdorysu města nebo vesnice, stanovení poměru zastavěných ploch a volných ploch včetně zeleně a určení historické skladby dominant místa.

Památky jsou:

movité a nemovité

jednotlivina nebo soubor

Národní kulturní památka – věc významem dokladu historie státu často s mezinárodním významem, významné zhotovením nebo materiálem. Vyhláší se zákonem a seznam NKP je uložen na ministerstvu kultury. Ochranu a péči zajišťuje ministerstvo kultury nebo pověřená instituce.

Kulturní památka – seznam veden na ministerstvu kultury a odboru památkové péče, vyhláší se zákonem s přesnou specifikací, jedná se o památky s regionální působností a přesahem mimo region

Památková zóna

Památková rezervace

Krajinná památková zóna

Památkové ochranné pásmo

Národní parky

Chráněné krajinné oblasti

Přírodní parky

Stavebně historický průzkum

Má za úkol zjistit stav objektu na místě za použití destruktivních a nedestruktivních metod – co je pod omítkou, průzkum podlah, stropů apod., fotografická dokumentace aj. Stavebně historický průzkum dle metodiky NPU obsahuje tyto části:

- Dějiny objektu – historická rešerše
- Prameny, ikonografii, edici pramenů, literaturu, archivní prameny, plány
- Rozbor objektu – urbanistické vztahy, dispozice objektu, konstrukční systémy, architektonická kompozice, určení a popis všech nedestruktivně zjistitelných historických konstrukcí, určení užitých materiálů
- Stavební historie – hodnocení objektu, uměleckohistorické a kulturně historické hodnocení, hodnotné detaily a jejich soubory
- Fotodokumentace současného stavu
- Závady a náměty na obnovu

5.1. FORMY PAMÁTKOVÉ OCHRANY SÍDEL

Památkově chráněná sídla

Historie památkové ochrany nejceněnějších historických jader českých měst leží v roce 1950. Tehdy vláda rozhodla o programu obnovy vybraných památek a poprvé definovaných **městských památkových rezervací**. Od té doby se ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody zpracovávala kategorizace historických měst na památkové rezervace a městské památkové zóny. Kategorie **památkové zóny** byla zakotvena až v zákoně č. 20/1987 Sb. Od sedmdesátých let se připravoval výběr památkově hodnotných vesnic. Až v roce 1995 byly vyhlášeny první **vesnické památkové rezervace** a **vesnické památkové zóny**. Památková péče vyhláší také ochranná pásma rezervací a zón, ochranná pásma souborů památek či historických jader, která jako celek chráněna nejsou. Dále jsou vyhlášovány krajinné památkové zóny.

Památková rezervace

Památková rezervace je území, jehož charakter a prostředí určuje soubor nemovitých kulturních památek, případně archeologických nálezů. Podle typu sídla se rozlišují – městské památkové rezervace, vesnické památkové rezervace, technické památkové rezervace, archeologické památkové rezervace. Tyto kategorie ochrany památkově hodnotného sídla jsou používány kontinuálně od padesátých let 20. století. Představuje nejvyšší kategorii ochrany. Jedná se o území homogenní, kde jsou zachovány takřka všechny stavby. Vyžaduje přísnou ochranu. Stavby mají zachovány původní objem, tvar střechy a původní průčelí včetně architektonických detailů, oken, dveří apod. Většinou mají zachovány i vnitřní dispozice a prvky interiéru.

Památková zóna

Jedná se o území s menším podílem kulturních památek, historické prostředí nebo krajinný celek. Vykazují významné kulturní hodnoty. Mělo by se jednat o takové území, které má zachovanou půdorysnou a hmotovou strukturu, ale menší podíl architektonicky intaktně dochovaných staveb. Z hlediska památkové ochrany se území dělí na několik částí, z hlediska památkového pohledu se diferencuje. U většiny objektů lze uvažovat o památkové rehabilitaci, zejména průčelí.

Krajinná památková zóna

Jedná se o výsek krajiny, jejíž podoba je z velké části formována historickou činností člověka. Může to být krajina záměrně esteticky komponovaná (barokní krajinné kom-

pozice s alejemi), krajina jako doklad sídelních aktivit – typické sídelní formy, krajina ovlivněná nebo přetvořená těžbou nerostných surovin. Obvykle krajinná památková zóna na svém území zahrnuje několik sídelních útvarů (obvykle vesnic), které mohou být samy o sobě památkově hodnotné celky.

Památkové ochranné pásmo

Toto pásmo navazuje na území památkové rezervace nebo zóny, v rozsahu potřebném pro splnění svého účelu. V případě Památkového ochranného pásma jsou sedována jiná hlediska než u rezervací nebo zón. Je zde jiný předmět ochrany, ochranný režim je mírnější a reguluje rozsah určitých činností v okolí kulturní památky či rezervace, zóny. Zejména se ovlivňuje nová výstavba, aby hmotově a měřítkově nenarušila chráněné území, zabezpečují se dominanty a významné průhledy (volné průhledy, průhledy zvenčí).

Památkový rozbor území

Urbanistická struktura sídla

Jedním ze základních úkolů památkové péče je ochrana urbanistické struktury sídla. Zjednodušeně řečeno se jedná o ochranu prostorového členění města či vesnice. Mezi urbanistickou strukturu sídla je řazeno:

- půdorysná struktura sídla
- parcelace
- půdorysná skladba zástavby
- hmotová skladba zástavby
- dominanty
- kompoziční vztahy prostorů

Pro chráněná sídla jsou od devadesátých let zpracovávány Plány zásad památkové ochrany. Jedná se o komplexně pojaté materiály, které mají mít maximální množství údajů jednak mapových, textových a fotografických. Tento materiál slučuje průzkum existujících hodnot sídla a určení konkrétních postupů vedoucích k jejich uchování a vyloučení nebo eliminování negativních prvků. Má to být pomůcka usnadňující rozhodování o asanacích či nových stavbách, zeleni a drobné architektuře.

Cíle památkového rozboru území (Kuča – Kučová, 2000, s. 52):

- 1/ vyznačení stupně památkové hodnoty jednotlivých staveb na řešeném území a požadavky na jejich konzervaci, rehabilitaci apod.
- 2/ přehledně zdokumentovat rušivé jevy v území
- 3/ porovnat současný stav půdorysné struktury sídla se starší mapovou dokumentací

a vyjádřit možnost rehabilitace urbanistické struktury zakreslením zaniklých historických objektů, vodních ploch, alejí, navazujících komunikací směřujících do krajiny apod.

- 4/ vytvořit aktuální kvalitní výchozí podklady pro výkon památkového dohledu nad sídlem a obecně i pro jeho urbanistické i architektonické dotváření a vývoj
- 5/ získat mapové zachycení reálného stavu území z hlediska památkové péče, které bude průběžně aktualizováno a doplňováno (s tím, že budou zajištěny exempláře k periodické trvalé archivaci, vždy s datem aktuálnosti údajů).

Základem zpracování Památkového rozboru území je terénní výzkum, výzkum archivních památek, historická ikonografie, stavebně historické průzkumy a starší mapy chráněných sídel. Památkový rozbor území se skládá z textové části, výkresové části (mapa popisných a parcelních čísel, mapa kulturních památek, mapa památkového památkového hodnocení území, mapa památkového hodnocení interiéru, další mapy) a katalogu objektů.

5.2. LIDOVÁ ARCHITEKTURA V PERSPEKTIVĚ PAMÁTKOVÉ PÉČE

Národní památkový ústav je místem, kde odborně působí etnografové, historici, architekti, inženýři a další zástupci profesí podílejících se na záchraně, výzkumu a ochraně památek stavební kultury. Jedná se také o oblast lidového stavitelství v širším kontextu – exteriér, interiér obydlí, hospodářské provozy, vesnické sídlo a jeho funkce, kulturní krajina, výtvarné projevy – plastiky, malby. Prioritou památkářů je záchrana památek lidového stavitelství v jejich původním prostředí, se zachováním alespoň části složitých vztahů, které se v průběhu staletí v historických vesnických sídlech zformovaly a jež společně vytvářejí jejich nenapodobitelnou atmosféru (Genius loci). Jde tedy o autenticitu staveb samých i konkrétního místa, lokality.²³

Etnografové jsou pověřováni o památky tradičního lidového stavitelství. Jedná se o soustavnou práci v terénu (výzkum, dokumentace fotografická i kresebná), evidenci a srovnávací studium. Pro každou památku jsou následně zpracovávány a vedeny evidenční listy, kde jsou výsledky dokumentace i průzkumu a výzkumu zaznamenávány.

První kroky v na poli výzkumu lidové architektury na našem území učinili badatelé pod Výzvou Umělecké besedy z roku 1880. Tehdejší výtvarný odbor vypracoval znění Výzvy z podnětu prof. Soběslava Pinkase, prof. Jana Kouly a arch. Antonína Wiehla. Výzkum architektury se postupně stával cílenou dokumentací a studiem lidové architektury. První odborné články pochází z pera Jana Kouly, Aloise Jiráska a Jana Prouška. Studium lidové architektury bylo motivováno také politickými vlivy. Hledaly se důkazy o existenci vlastní národní kultury, neboť lidová kultura byla považována za hlavní důkaz existence národa. Výsledky vědeckých i politických snah vedly k vybudování České chalupy na Všeobecné zemské jubilejní výstavě v Praze v roce 1891 a výstavní vesnice na Národopisné výstavě československé v Praze roku 1895. Na přelomu 19. a 20. století dochází k útlumu badatelského úsilí.

Po čase navázal výzkum lidové architektury na předchůdce. Postupně se prohlubuje metodika terénního výzkumu a dokumentace lidových staveb (zejména zásluhou doc. Drahomíry Stránské). První souborná práce o lidovém stavitelství v Českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi byla kapitola sepsaná Karlem Chotkem pro Československou vlastivědu z roku 1936. V roce 1942 byl proveden výzkum lidové architektury žáky profesora Jana Kouly a prof. J. Sokola. Bylo zaměřeno 282 objektů na 1420 listech. Po druhé světové válce uskutečnil podobný výzkum na Moravě prof. Antonín Kurial se svými žáky. Formou katalogů byly

23 Viz Bureš, Pavel: Národopis a památková péče. Národopisný věstník, 2009, č. 1, s. 221–222.

postupně vydány kresby pro okresy Zlín, Brno venkov, Brno-město, Blansko, Uherské Hradiště, Vyškov.

Vedle dokumentace se rozvíjel také základní výzkum architektury. Metody dějin umění aplikoval na studium lidového domu Václav Mencl, národopisnou metodologii založenou na terénním výzkumu vyznával Vilém Pražák, historicko-srovnávací metodu využíval Václav Frolec. Dále pokračoval Jiří Langer, A. Plessingerová, Lidie Petráňová. Stále se však naráželo na nejednotnou a rozkolísanou odbornou terminologii. Pokus o sjednocení terminologie představuje encyklopedie lidové architektury z pera Václava Frolce a Josefa Vařeky. Od sedmdesátých let 20. století se úspěšně prosazuje stavebně-historický průzkum jako metoda vedoucí k odhalení historického jádra objektu. Propagátorem této metody je arch. Jiří Škabrada. Etnokartografický výzkum propagovala již doc. Drahomíra Stránská. Nové metody přinesla lexikografická (L. a J. Petráňovi) a sémantická (Macek) metoda, zejména ve spojitosti se středověkým domem.²⁴

Dnešní památková péče v procesu záchrany památky lidového stavitelství může vyústit ve vznik muzeí v přírodě – skanzen. Mezi muzea v přírodě, která vznikla na původních místech, tedy budovy byly ponechány in situ a byly expozičně využity jako památky lidového stavitelství, patří například Soubor lidových staveb východní Hané v Rymicích (okr. Kroměříž, 1977), Soubor lidových staveb Vysočina a Hlinsko-Betlém (okr. Chrudim, 1972), Hanácké skansen – Soubor staveb lidové architektury v Příkazích (okr. Olomouc, 1990). Druhým typem muzeí v přírodě jsou muzea budovaná na zelené louce. Památky jsou na místo sváženy a opět vystavěny. Nebo jsou na místě budovány kopie staveb z nového materiálu, budované na základě podrobné etnografické a technické plánové dokumentace staveb v terénu. Budovy postrádají původní kontexty. Tato muzea jsou budována na základě vědeckého výzkumu jako názorná rekonstrukce života a hmotné i duchovní kultury venkovských obyvatel. Jednotlivé části expozic jsou koncipovány jako celky s ohledem na historické období, regionální přírodní typy, sociální a profesní skupiny. Příkladem těchto muzeí v přírodě je např. Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (okr. Vsetín, 1925), Muzeum vesnice jihovýchodní Moravy ve Strážnici (okr. Hodonín, 1981).

Vedle muzeí v přírodě jsou památky lidového stavitelství ponechávány jako solitéry ve svém původním prostředí. Bývají expozičně či kulturně využívány. Zřizují je nejčastěji muzea, obce, státní i soukromé organizace, spolky i jednotlivci. Např. Senná (okr. Vsetín), Komňa (okr. Uherské Hradiště), Senetářov (okr. Blansko), Topolná (okr. Hodonín), Velké Karlovice (okr. Vsetín) atd.

Úlohou muzeí v přírodě je nejen poskytovat návštěvníkům informace o lidovém sta-

24 Viz Vařeka, Josef: Osmdesát let základního a aplikovaného výzkumu lidové architektury v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. In: S. 13–19. Lidová kultura v kulturním vývoji České republiky (1918–1998). Sborník příspěvků. Ústav lidové kultury ve Strážnici. 1999. ISBN 80–86156–30–3.

vitelství způsobech života ale také poskytovat zájemcům (obcím, spolkům, soukromým vlastníkům) informace o metodách a technikách údržby a oprav tradičních stavebních konstrukcí. Muzea mohou vydávat praktické příručky zaměřené na tuto problematiku. Podrobně se tímto směrem orientuje Národní ústav lidové kultury ve Strážnici v úzké spolupráci s NPÚ, v zastoupení PhDr. Věrou Kovářů. Vydávají tematickou řadu Technologie lidového stavitelství v audiovizuální podobě s výkladovým textem. Vyšly díly věnované roubenému, hliněnému a kamennému stavitelství. Muzea pořádají tematické dny s ukázkami konkrétních stavebních postupů. Zájem veřejnosti svědčí o tom, že tento druh programů je velmi oblíben i potřebný. Názorně jsou prezentovány a zprostředkovány znalosti, schopnosti řemeslné i technické dovednosti předcházejících generací.

Úkol pro posluchače:

- 1/ Najít v seznamu památkově chráněných objektů příslušné stavby, plastiky apod. z vámi sledovaného území. Viz www.monumnet.npu.cz. Seznam nalezených objektů do příští hodiny doručit v elektronické formě přednášejícímu.
- 2/ Najít nejbližší muzeum v přírodě nebo památku lidového stavitelství přístupnou veřejnosti. Kdo památku provozuje? Jaké programy pro veřejnost nabízí? Jaké publikace nabízí? Navrhnout novou aktivitu pro návštěvníky nebo audiovizuální projekt, v nichž by mohlo muzeum představit stavební technologie či postupy oprav.

Kontrolní otázky:

Jaké je hlavní poslání památkové péče?

Kdo metodicky řídí památkovou péči?

Jaké zákony ovlivňují provádění památkové péče?

Jaký je rozdíl mezi národní kulturní památkou, kulturní památkou, památkovou rezervací, vesnickou památkovou zónou a krajinnou památkovou zónou?